

PROSTOR, PROSTORNA ZNAČENJA U JEZIKU I RANI GOVORNO-JEZIČNI RAZVOJ¹

Ivona GAŠPARIĆ

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
ivona1323@gmail.com

UDK 81'23:114-053.2

Izvorni znanstveni rad

Iva NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
inazalev@ffzg.unizg.hr

Sažetak

Razmatrajući odnos djeteta i prostora, nezaobilazno je pitanje ono o njihovu uzajamnom utjecaju. Govor, odnosno jezik, medij je kojim čovjek djeluje u prostoru, omogućujući da i prostor djeluje na njega. Odnos prostora i jezika te njihovo prožimanje u iskustvu osnova je djetetova percipiranja, shvaćanja te djelovanja na svijet. Na tu neraskidivu poveznicu između prostora i čovjekova razvoja uputit će se sažeto preglednim dijelom rada, a na temelju analize zornije će se predstaviti odnos prostornosti te načini njegova izražavanja u okviru ranoga govorno-jezičnog razvoja. Govoreći o prostoru, polazimo od postavki da je riječ o temeljnoj ljudskoj kognitivnoj domeni, koja takav status duguje činjenici da od rođenja predstavlja osnovu iskustva i svakodnevice te podlogu svim logički složenijim odnosima (Belaj, 2009; Langacker, 1987). Za percepciju je prostora zadužen spaciocepcijski sustav, koji osim vestibularnog osjetila zaduženog za ravnotežu uključuje i osjetila opipa, propriocepcije, sluha te vida (Pansini, 1989). To je ključni kanal koji omogućuje korespondenciju između govora kao izomorfa realnosti s događajima koji se u ljudskom svijetu uvijek odvijaju u prostoru. Prostor i verbalni jezik, odnosno događaji i govor, imaju istu gramatiku – prostornu: obje se pokoravaju istim pravilima te se sastoje od istih elemenata (predmeta, prostora, vremena, kauzalnosti i sinkroniciteta). Dio rada bit će posvećen povezivanju tih perspektiva u predstavljanje važnosti prostora za govorno-jezični razvoj djeteta te načina njegova izražavanja. Svrha je rada uputiti na povezanost i uvjetovanost prostora i ranoga govorno-jezičnog razvoja (0 – 6 godina) te analizirati i predstaviti načine izražavanja prostornih odnosa, što će se provesti na temelju *Hrvatskoga korpusa dječjeg jezika* (Kovačević, 2002) te drugih dostupnih materijala. Izdvojeni iskazi bit će analizirani kvalitativnom metodom te metodologijom kognitivne gramatike kako bi se potvrdile postavke 1) da se usvajanje reda u prostoru (prostorne gramatike) izravno odražava na usvajanje reda

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektima *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku - SARGADA* (IP-2019-04-7896) te *Semantičko-sintaktička klasifikacija glagola u hrvatskom jeziku - SEMTACTIC* (IP-2022-10-8074).

u jeziku (verbalne gramatike) te 2) da dječji iskazi paralelno s njihovim napredovanjem u prostoru pokazuju napredak na ljestvici konkretno – apstraktno, idući od prostornih do logički složenijih značenja.

KLJUČNE RIJEČI: *prostor, prostorna značenja u hrvatskom jeziku, spaciocepcijski sustav, rani jezični razvoj*

Uvodna razmatranja

Lokalistička slika čovjeka u prostoru sačinjena je kao mozaik raznobojnih aspekata njegove potrebe za lokalizacijom, koja je analogna potrebi za lokalizacijom u govoru. U okviru uvodnih razmatranja tih činjenica dat ćemo pregled i onih koje se odnose na sensoriku i motoriku u prostoru kao temelj (verbalnog) govora, kognitivnolingvističke osnove lokalističkih teorija jezika te, specifično, na izražavanje prostornog značenja u hrvatskom jeziku (v. iscrpnije u Gašparić, 2023). Nakon preglednog dijela predočit ćemo metodološke osnove istraživanja, raspravu i rezultate.

Čovjek u prostoru

Potreba za lokalizacijom vidljiva je u prvom redu na *fiziološkoj* razini, na kojoj čovjek pomoću posebnoga senzoričkog – vestibularnog – osjetila održava ravnotežu, a u slučaju njezina gubitka čak i u ranoj, dječjoj dobi instinktivno poseže za reakcijom hvatanja i strahom, što svjedoči o njezinoj prediskustvenoj naravi (Piper, 2001: 17). Čovjekov se karakter (prema tipologiji ljudskih karaktera E. Fromma) također može promatrati kroz prizmu njegove *psihološke* lokalizacije: konzervativni se tipovi ljudi tako nerijetko povezuju sa statičnošću i lokativnošću (isto: 32). Na kraju čovjek se cijelog života (auto)lokalizira i *socijalno*, određujući svoje koordinate u društvenom prostoru – u različitim ljudskim zajednicama (obiteljskim, vršnjačkim, etničkim, religijskim i sl.) (isto: 19), djelujući prema proksemičkim normama o socijalnoj uporabi prostora tijekom komunikacije (isto) ili, jednostavno, socijalno se krećući u različitim prostorima, koji se onda mogu tumačiti kao *socioadlativni* (mjesto poput kafića, gdje ljudi dolaze i ostaju određeno vrijeme), *socioablativni* (mjesto poput kolodvora ili aerodroma, iz kojih ljudi kamo odlaze), *socioperlativni* (mjesto (različiti putovi) poput ulice ili hodnika, kojima ljudi prolaze) ili *sociolokativni* (mjesto poput gradova ili kuća, gdje ljudi prebivaju) (isto: 30–31).

Razvojna psiholingvistika pak pokazuje da su potrebe za lokalizacijom u prostoru

iznimno povezane i s dječjim ovladavanjem govorom i jezikom, pa tako konkretno-prostorni sadržaji i njihovi jezični oblici, koje dijete usvaja stječući iskustvo prostora oko sebe, zapažajući odnose među predmetima u svojoj neposrednoj prostornoj okolini, prethode usvajanju velikog broja apstraktnijih jezičnih odnosa, značenja i njihovih oblika i uvjetuju ih (isto: 18). A upravo se verbalna lokalizacija – ona u jeziku i jezikom – može, naime, smatrati svojevrsnim medijem koji omogućuje da od pukoga fiziološkog lokaliziranja u fizičkom prostoru oko sebe dijete komuniciranjem prijeđe na djelovanje u nekome apstraktnom prostoru, primjerice socijalnome, u kojem će govorom i jezikom između ostaloga razvijati svoju osobnost, emocionalnost i intelekt.

Izomorfizam gramatike događaja i verbalne gramatike

Čovjekova lokalizacija jezikom i u jeziku jedinstvena je upravo zato što govor(e) ni jezik i događaji, koji se odvijaju u stvarnosti, u konkretnom prostoru, a koje onda jezikom opisujemo i njime se služimo kako bismo tu istu konkretno-prostornu stvarnost i odnose u njoj mijenjali, zapravo slijede ista pravila i principe: gramatike su im s obzirom na prostornost izomorfne. Kako verbalni jezik posjeduje gramatiku kao skup pravila prema kojima se jezični elementi slažu u kakvu cjelinu (riječi u rečenice), tako se i predmetna stvarnost podvrgava istim načelima po kojima se organiziraju elementi događaja u prostoru, a ti su zajednički i analogni elementi prema M. Pansiniju (1989: 33) *predmeti, prostor, vrijeme, uzrok i smislenost*. To znači da i u verbalnom svijetu i u realnom svijetu (svijetu događaja) određeni predmeti (dijelovi cjeline) stupaju u odnose s obzirom na određena pravila uzročnosti, uvijek u nekom vremenu i prostoru, a povezani su smislom. Tako se može reći da je „Govor (...) izomorf realnosti, verbalni oblik realnih događaja“ (isto: 35). Ako su ta dva svijeta izomorfno strukturirana i ako je gramatika događaja prostorna, jer se svaki događaj odvija u prostoru, a ne u vakuumu, tada i verbalna gramatika jednako tako mora biti prostorna (isto). Štoviše, važno je istaknuti da se s obzirom na prvenstvo u ljudskom iskustvu, gramatika verbalnog jezika razvila nakon i iz gramatike prostora (Dulčić i Tadić, 2017).

Upravo su geste, koje prate čovjekov govor, a djeluju uvijek kao pokreti u prostoru, dokaz navedenog izomorfizma dviju prostorno utemeljenih gramatika (Pansini, 1990: 101). Ne samo da dokazuju povezanost tih dviju sfera nego pritom, kao neverbalna sredstva komunikacije, djeluju i kao „most između mišljenja i govora“ (isto), pri čemu znatno olakšavaju i potiču djetetov razvoj (verbalnog) govora, odnosno jezika (isto: 117).

Senzorika i motorika u prostoru kao temelj (verbalnog) govora

Kako bi čovjek svoju jezičnu, odnosno govornu djelatnost uopće mogao provoditi u prostoru i na temelju prostornih načela, u tome moraju posredovati njegova senzorika i motorika. Čovjek prostor senzorički percipira pomoću posebnog sustava za percepciju prostora, tj. *spaciocepcije*, koja se sastoji od osjetila opipa, propriocepcije, vestibularnoga (ravnotežnog) osjetila, sluha i vida (Pansini, 1989: 33), a ona djeluju kao cjelina.

S druge strane, govor(e)ni se jezik može sam po sebi smatrati u prvom redu jednim motoričkim ostvarajem, odnosno rezultatom pokreta u vidu opuštanja i kontrakcija mišića govornih organa (Dulčić i Tadić, 2017).

Ipak, kada je riječ o dječjemu govorno-jezičnom razvoju, neizostavno je napomenuti kako se on odvija paralelno s općim motoričkim razvojem djeteta, što se očituje osvajanjem prostora tijelom. Naime, svaki se stupanj govornog razvoja, kako je to P. Guberina (1986) opisao, može izravno povezati s određenim stupnjem motoričkog razvoja – primjerice, kada dijete oko otprilike prvog rođendana počne činiti svoje prve korake, ono progovori i svoju prvu (verbalnu) riječ (Guberina, 1986: 90), pa se tako motoričko osvajanje prostora podudara sa stjecanjem veće komunikacijske moći.

Daljnje motoričko ovladavanje prostorom hodanjem i istraživanjem uvjetuje i ovladavanje sintaksom u jeziku (isto), jer kroz svladavanje logičkih prostornih odnosa dijete svladava i logičke odnose u jeziku, što mu omogućuje prevođenje gramatike prostora u verbalnu gramatiku na temelju njihove (već spomenute) analogne prostornosti. Uvođenje reda među predmetima i igračkama u djetetovoj neposrednoj konkretnoj stvarnosti omogućuje mu da uvede red i među elemente u jeziku, da ih organizira i kombinira u verbalno-apstraktnom obliku kao što to čini s igračkama u konkretno-prostornome. Osim toga tek ovladavanjem prostornosti i prostornih odnosa, koji su osnova mnogim metaforama, dijete dobiva mogućnost baratati njima te služiti se apstraktnim značenjima u jeziku (Dobrić, 2018). Konačno, i sam ritam hoda iznimno je bitna podloga ritmu govora uopće (Guberina, 1986: 90).

Prikazana čvrsta poveznica govora i motorike uvjetovana je, naime, neurobiološki – neuroni koji sudjeluju u aktivaciji i provođenju govorne aktivnosti nalaze se na istom mjestu kao i oni za upravljanje pokretom uopće, a prema nekim bi se istraživanjima moglo govoriti i o njihovoj identičnosti (Velički i Katarinčić, 2011: 21). Stoga, kad se govori o tome da se govor u čovjeka neurobiološki razvio iz motoričkog sustava mozga (Bauer, 2006: 75, prema Velički i Katarinčić, 2011: 21), još se jednom potvrđuje i dokazuje nepobitna činjenica o iznimnoj bliskosti i uvjetovanosti govora i jezika te prostora, a istovremeno se upućuje na to da pri promatranju djetetova govorno-jezičnog razvoja valja veliku pozornost posvetiti i praćenju njegove motorike, pokreta i vladanja prostorom.

Kognitivnolingvističke osnove lokalističkih teorija jezika

Premda za razvoj govora djeteta postoji nužna neurobiološka osnova, tek na temelju slušanja, odnosno iskustva te izloženosti govoru jezične zajednice kojoj pripada (Tommasello, 2000) dijete počinje razvijati taj govor i opojmljivati svijet oko sebe. Jezik i kognicija smatraju se, naime, iznimno blisko povezanim čovjekovim dimenzijama jer se usvajanje jezika kao konstruiranje (razumijevanje, izgradnja) jezičnih značenja smatra neodvojivim od razvoja drugih njegovih kognitivnih sposobnosti, koje su u stalnoj interakciji s jezikom (Geld, 2006). Štoviše, jezično se znanje prema premisa-kognitivne lingvistike može izjednačiti s jednom vrstom konceptualne (pojmovne) strukture (Geld, 2006: 185), pa se tako ni komunikacija (jezikom) ne može promatrati odvojeno od kognicije – „jer čovjek komunicira o onome što pojmi“ (Raffaelli, 2015: 36). Pri konceptualizaciji, odnosno opojmljivanju svijeta oko sebe čovjek se služi određenim osnovnijim, jednostavnijim i iskustveno bližim domenama i značenjima kako bi pomoću njih strukturirao hijerarhijski složenije i apstraktnije pojmove. Razumijevanje kakva složenijega, apstraktnijeg pojma pomoću drugoga, jednostavnijeg i konkretnijeg pojma koji ima funkciju njegove pozadinske strukture znanja, a na temelju njihove uzajamne sličnosti, objašnjava se u kognitivnoj lingvistici mehanizmom *konceptualne metafore*, a slično njemu djeluje i mehanizam *konceptualne metonimije*, koji se također temelji na čovjekovu iskustvu, ali ostvaruje unutar iste domene s obzirom na bliskost uspoređivanih pojmova (Geld, 2006; Raffaelli, 2015).

Prostor se smatra temeljnom kognitivnom domenom jer od djetetova rođenja predstavlja prvi okvir za stjecanje njegova iskustva, pa je kao iskustveno bliža dimenzija i izvrsna podloga razumijevanju mnogih logički složenijih odnosa (Belaj, 2009; Langacker, 1987).² Princip po kojem se jezične strukture primarno prostornog značenja upotrebljavaju tako da obilježavaju određeno značenje koje nije prostorno, nego je logički složenije prirode naziva se *prostornom metaforom* (Piper, 2001: 38), a iznimno je blizak kognitivnolingvističkim tumačenjima konceptualnih metafora i metonimija. Zajednička i analogna svojstva po kojima konkretno-prostorna značenja dobivaju mogućnost metaforičkih ekstenzija u neprostorna i apstraktnija značenja odnose

² To znači da djeca od najranije dobi fizičkom interakcijom s predmetima u svojoj neposrednoj konkretno-prostornoj okolini uočavaju i usvajaju temeljne konceptualne obrasce, koji proizlaze iz dinamike percipiranih prostornih odnosa – to su npr. udaljavanje od kakva prostornog ishodišta (*Marko ide iz škole*); približavanje kao rezultat usmjerenog kretanja (*Marko ide prema školi*); kontakt kao rezultat približavanja (*Marko ide u školu*); sadržanost jednoga statičnog tijela u drugome (*Marko je u školi*); paralelizam koji proizlazi iz istosmjernog kretanja dvaju dinamičnih tijela (*Marko se šeta šumom*). Na tim su obrascima utemeljene i njihove kasnije predodžbe apstraktnih, neprostornih odnosa u izvanjezičnoj stvarnosti (Belaj i Tanacković Faletar, 2014: 257), za što ključnu posredničku ulogu ima upravo jezik (Piper, 2001).

se na istovjetne elemente koji sačinjavaju strukturne modele jednih i drugih odnosa. Riječ je o objektu lokalizacije (OL) kao predmetu koji treba smjestiti u (konkretni ili apstraktni) prostor, lokalizatoru (L) kao predmetu čija je funkcija da pomogne u smještanju objekta lokalizacije i konkretizatoru (K), koji nosi obavijest o specifičnoj prirodi odnosa između OL i L (Pranjković, 2009).³

Kategorija prostora u hrvatskom jeziku

Premda kategorija prostora u hrvatskom jeziku nije morfologizirana, što znači da ne tvori zasebnu gramatičku kategoriju (Pranjković, 2009), ona je jedna od najrazvijenijih semantičkih kategorija stoga što se kodiranje prostornih odnosa može pronaći na svim jezičnim razinama, idući od razine morfema do suprasintaktičke razine i gramatički kompleksnih struktura, a osim toga prostorni odnosi kodirani su svim vrstama riječi (Piper, 2001: 11–12).

Ipak, prijedložno-padežni izrazi strukture su kojima se u najvećem broju slučajeva i s najvećom razinom neposrednosti kodiraju obavijesti o prostoru (Piper, 2001; Šarić, 2007), i to velikim dijelom stoga što eksplicitno sadrže sva tri konstitutivna elementa prostornog odnosa (Pranjković, 2009). S obzirom na odnos dinamičnosti i statičnosti kao temeljnu opoziciju prostornih odnosa koju čovjek zapaža, a onda i konceptualizira te kodira u jeziku, padeži se hrvatskog jezika dijele na direktivne (A, D, G) i nedirektivne (L, I).

Osim prijedložno-padežnih konstrukcija, u kojima u prvi plan dolaze upravo arhetipska prostorna značenja, prostorni se odnosi u hrvatskom jeziku prema Pranjkoviću (2009) kodiraju i različitim sufiksima te prefiksima, koji ne samo da sudjeluju u tvorbi riječi (*primorje*) nego često imaju funkciju prostornog modificiranja kakva značenja (*nadživjeti*). Imenice (*igralište*), glagoli (*ići*), pridjevi (*dalek*), a osobito prilozi (deiktički, odnosno upućivački – *ovdje, tamo* i nedeiktički ili neupućivački – *gore, dolje*) na leksičkoj razini također mogu označavati prostorne odnose. Na razini složene rečenice prostor može biti kodiran parataktički i hipotaktički, a na suprasintaktičkoj funkciju označavanja prostornosti imaju konektori, tekstni povezivači (npr. *osim toga, isto tako*) te upućivačka, anaforička sredstva (npr. *to*).

³ Drugim riječima, čitav je jezik zbog, između ostaloga, načela jezične ekonomičnosti (Piper, 2001) prostorno uvjetovan, strukturiran tako da neprostorni izrazi i značenja imaju prostorni karakter, što opisuju *teorije lokalizma* ili *lokalističke teorije* (Belaj, 2023: 225).

Metodološka osnova istraživanja

U nastavku će biti riječi o ciljevima istraživanja i istraživačkim pitanjima, korpusu govor(e)nih iskaza djece te metodama analize.

Cilj istraživanja i istraživačka pitanja

Cilj je istraživanja uputiti na povezanost i uvjetovanost svladavanja prostora i rano-ga govorno-jezičnog razvoja djece, što se odnosi na uzrast od 0 do 6 godina (v. Vrsaljko i Paleka, 2018). S obzirom na to, postavljena su dva glavna istraživačka pitanja:

1. Postoji li korelacija između usvajanja reda u prostoru (prostorne gramatike) i usvajanja reda u jeziku (verbalne gramatike) s obzirom na paralelan napredak u (suverenome) motoričkom vladanju prostorom i u složenosti (sintaktičkoj ovjerenosti i kompleksnosti) iskazanih prostornih odnosa?
2. Pokazuju li dječji iskazi napredak na ljestvici konkretno – apstraktno (prostorni odnosi – logički složeniji odnosi) paralelan s napredovanjem te djece u vladanju prostorom?

Korpus govornih iskaza djece

Kao glavnim izvorom dječjih govornih iskaza i podataka o stupnju ovladanosti prostorom koristilo se transkriptima govora djece iz *Hrvatskoga korpusa dječjeg jezika* – HKDJ (Kovačević, 2002), koji je dio *Sustava za razmjenu podataka dječjeg jezika* (*Child Language Data Exchange System*) – CHILDES (MacWhinney, 2000) kao svjetske baze dječjeg jezika. HKDJ nastao je metodom audiosnimanja tijekom longitudinalnog praćenja spontane komunikacije i interakcije troje djece⁴ – dviju djevojčica i jednog dječaka u ukupnom rasponu kronološke dobi 0;10–3;2 – s odraslim govornicima iz njihove obiteljske sredine (Ordulj i Hržica, 2015). Raspon je dobi djeteta A tijekom trajanja istraživanja 1;3–2;8, djeteta M 1;5–2;11, a djeteta V 0;10–3;2. HKDJ kao iznimno vrijedan izvor podataka o idiomu dječjeg jezika odabran je kao temelj ovog istraživanja jer nudi informacije ne samo o razvojnim obrascima ranoga govorno-jezičnog usvajanja hrvatskog jezika nego i one o djetetovu općem ponašanju, kretanju u prostoru i vladanju njime, o baratanju predmetima, korištenju gesti i pokreta (u svrhu komunikacije ili izvan

⁴ Longitudinalno je praćenje provedeno od 1994. do 1997. snimanjem djece nekoliko puta mjesečno po 45 minuta (Kovačević, 2002). Uz transkripte navedenih govornih iskaza korpus nudi i mogućnost preslušavanja izvornih zvučnih datoteka. Djeca čiji se govor analizira u tekstu označena su slovnim oznakama.

nje), a potomje se obavijesti nalaze u tzv. zavisnim redcima transkripata, koje „nadopisuje (...) prepisivač kako bi dao komentar ili opisao situaciju (...), naveo kome se govornik obraća (...)“ (Ordulj i Hržica, 2015: 27) i sl.⁵

Kako bismo upotpnili i proširili opseg analizirane građe, u istraživanje smo osim HKDJ-a uključili i izvore koji su uključivali praćenje i osobnu opservaciju govorno-jezičnoga i motoričkoga razvoja dječaka u dobi 0;9 (u daljnjem tekstu J) te drugog dječaka (u daljnjem tekstu An) u dobi od 4 do 5 godina starosti na temelju vođenog razgovora te spontanog govora. Dakle, istraživanje bi valjalo proširiti analizom jezično-govornog razvoja djeteta u dobi od 3 do 4 godine te od 5 do 6 godina, uključujući i potonju.

Metode analize

Govorni su se iskazi djece analizirali na dvjema razinama: s obzirom na načine izražavanja prostornih odnosa na sintaktičkoj i suprasintaktičkoj razini te s obzirom na načine i čestoću iskazivanja prostornih metafora kao nedimenzijskih, odnosno logički složenijih odnosa (npr. posesivnost, kvalitativnost, kauzalnost i sl.). Istraživanje se temeljilo na kvalitativnoj, deskriptivnoj metodi analize transkripata, osobnih bilješki i zapažanja govora te motoričkih postignuća ispitivane djece, a pri tumačenju rezultata analize korisna je metodologija kognitivne gramatike (npr. Belaj i Tanacković Faletar, 2014, 2017). Sva je prikupljena građa, segmentirana na dobne odsječke od jedne godine, analizirana paralelnom usporedbom govorno-jezičnog i motoričkog plana dječjeg razvoja, pa su, dakle, rezultati usporedbe dvaju razvojnih planova za svaku kronološku godinu života djece predstavljeni zasebno, i to uvijek kao relevantne razvojne promjene u odnosu na dotadašnji tijek razvoja. Pri navođenju primjera iz korpusa iskazi se odraslih govornika (neovisno o tome je li riječ o ispitivaču, roditelju, članu obitelji i sl.) prikazuju kraticom ODR, dok su iskazi djece označeni prvim slovima njihova imena uz oznaku dobi u kojoj je navedeni iskaz produciran, npr. M (1;5), An (4;11).

Rasprava i rezultati

Razdoblje 0;0–1;0

Predverbalno razdoblje u prvoj godini djetetova života važno je zbog pojave tzv. predverbalnih prediktora kasnijega govorno-jezičnog razvoja, među kojima je osobito bitan razvoj vokalizacije. Riječ je o pojavi kanoničkog sloga u razdoblju od okvirno šestog do desetog mjeseca djetetove starosti, koje se naziva kanoničkom fazom

⁵ Ti će redci u analizi uvijek biti označeni kurzivom.

(Oller, Eilers, Neal i Schwartz, 1999). Podatci iz HKDJ-a pokazuju da dijete od deset mjeseci već suvereno barata pravim kanoničkim slogom s potpuno diferenciranim i prepoznatljivim glasovima (1), dok podatci o njegovu kretanju u prostoru pokazuju da puže, pokušava dohvatiti igračku kroz mrežu, baca bočicu i pužući je traži, igra se autićem, dodaje ga roditelju i sl., što odgovara početnoj fazi osvajanja prostora (puzanje je početak kretanja u prostoru u odnosu na dotadašnju statičnost), uočavanja i usvajanja prvih koncepata o odnosima predmeta u prostoru i o načinu na koji se predmetima u prostoru može manipulirati kako bi se ti odnosi mijenjali.

(1) V (0;10): **ke@b ka@b.**
te@b te@b ta@b.
te@b ta@b [/] ta@b [/] ta@b te@b eeee@b.⁶

Osobnom opservacijom drugog dječaka od devet mjeseci (J (0;9)) zamijećeno je da zbog hipotonije mišića on još uvijek ne sjedi i ne puže, a na vokalizacijskom planu još uvijek nema kanoničkog sloga – u djeteta se još uvijek uočavaju samo gugutanje, produciranje vokala i marginalno brbljanje, karakteristično za tzv. *fazu primitivne artikulacije* i *fazu proširenja* (Oller i sur., 1999: 225), što prethodi pojavi kanoničkog sloga i svojstveno je razdoblju do šestog mjeseca, a najkasnije do sedam i pol mjeseci djetetova života (Velički i Katarinčić, 2011: 10). Međutim nakon tri tjedna fizioterapijskih vježbi kojima se ciljano djelovalo na poboljšavanje mišićnog tonusa dijete počinje sjediti i rudimentarno puzati. Veoma brzo u njega se pojavljuje i pravi, dobro oblikovani kanonički slog⁷ (*ma* i *ba*) s prozodijским i ritmičkim obrisom govora, a o takvoj podudarnosti dobi za pojavu slogovanja i ovladavanje prostorom govore i ranija istraživanja: „Tipična dob pojave [kanoničkoga sloga] bliska je onoj za puzanje i sjedenje.“⁸ (Oller i sur., 1999: 228). Kako je djetetovo motoričko vladanje postalo ritmično i kontrolirano (počinje pljeskati rukama usporedno s početkom sjedenja i puzanja), ritam postaje osnova na kojoj ono izgovara i slogove, a te dvije dimenzije nerijetko se ostvaruju istovremeno. Bitno je primijetiti postojanje (vremenske) korelacije između skoka u motoričkome i skoka u govornom napretku, kojom se potvrđuju postavke o iznimnoj bliskosti motorike i govora (npr. Guberina, 1986), a onda posredno i o njihovoj zajedničkoj neurobiološkoj osnovi (Velički i Katarinčić, 2011).

⁶ Kodom @b u HKDJ-u sustavno se označava brbljanje (Ordulj i Hržica, 2015: 28), pri čemu je važno istaknuti da se u primjeru (1) unutar tog brbljanja mogu uočiti ((ne)reduplicirani) kanonički slogovi.

⁷ Kanonički slog podrazumijeva bar jedan potpuni (pravi) vokal i jedan potpuni (pravi) konsonant, između kojih je u produkciji prisutan brz formantski prijelaz (Oller i sur., 1999: 227).

⁸ Prijevod autorica.

Razdoblje 1;0–2;0

U rasponu od godine dana nakon prvoga djetetova rođendana ono glasovnim obrascima počinje pridruživati značenje, što se prvotno ogleda u uporabi onomatopeja, v. (2), gdje glasovni obrazac, odnosno onomatopeja sačinjena od redupliciranog sloga *va* zamjenjuje uporabu riječi *pas*, kojoj i prethodi. Uporaba onomatopeja tako predstavlja prijelaz iz (slogovnog) brbljanja bez značenja, koje pripada prelingvističkoj/predverbalnoj fazi govornog razvoja, u pravo progovaranje, odnosno lingvističku/verbalnu fazu, u kojoj dijete usvaja i rabi prave smislene riječi materinskog jezika – jezične znakove koji podrazumijevaju vezu pojma i akustičke slike (Radovančić, 1995), a taj se prijelaz u djece uredna razvoja načelno odvija oko prvog rođendana, odnosno u razdoblju 10–15 mjeseci (Škarić, 1988).

- (2) ODR: ko [: tko] je to?
 V (1;0): **vav@b**.
vava@b.
avavaa@b.

S druge strane, djetetove prve prave izgovorene riječi redovito upućuju na osobe iz njegove neposredne okoline – bliske članove obitelji, npr. (3–4). Usporedno s tim prvim riječima pojavljuju se demonstrativi – prostorni prilozici (5–6) i pokazne zamjenice (7) – kojima se upućuje na prostor ili na osobe u tom prostoru.

- (3) A (1;3): ba@b [/] ba@b [/] ba@b ma@b baba@b ma@b ba@b [/] ba@b
 maba@b **mama@b** maba@b **mama@b** maba@b bama@b.
 ODR: molim maco?
 A (1;3): **mama** ma@b ba@b **mama**.
- (4) ODR: baka je morala izaći van.
 A (1;3): **tata**.
- (5) ODR: di [: gdje] je autić? evo autića.
 V (1;0): eee@b **tu**.
- (6) V (1;2): **van**.
 ODR: van? (h)ajde.
 V (1;2): **dolje**.
 ODR: kuda bi išo [: išao]?
 V (1;2): a **dolje**.
- (7) V (1;2): bebo **to** beba bebo.
 ODR: beba u autu.

Dijete na temelju samo jednoga takvog prostornog priloga može voditi čitav razgovor (8), pri čemu intonacijskim varijacijama iskazuje sigurnost u iskaz te jasnu volju da se ostvari ono što je njime kodirano. Naime, uporaba je prvih djetetovih riječi gotovo uvijek pragmatički motivirana – demonstrativima kao konkretnim jezičnim sredstvima kodiraju se namjera dostizanja kakva prostora, promjena položaja te dosezanje određenih predmeta.

(8) V (1;2): **nuta** [: unutra]. ee **u nuta nuta** [: unutra].

ODR: kamo bi išo [: išao] (.) unutra?

V (1;2): **nuta** [: unutra].

ODR: u vrtić?

V (1;2): **uuu nuta** [: unutra].

U razdoblju neposredno nakon prvog rođendana pojavljuju se u djeteta i prvi glagoli, a među njima glagoli *ići* (9) i *staviti* (10), kojima se izriču kretanje u prostoru i manipulacija predmetima u njemu, a njihova je uporaba također nerijetko pragmatički motivirana, npr. traženje pomoći bliske osobe u postavljanju predmeta na željeno mjesto.

(9) V (1;3): **ide** a a(l)do [/] a(l)do [/] (.) a(l)do.

ODR: aldo?

V (1;3): **ide** (...).

(10) ODR: može?

V (1;3): **stavi**.

ODR: (h)ajde stavi to tu odi.

Djeca tada počinju rabiti glagol *biti* u egzistencijalnom značenju ‘nalaziti se’ (11) te izricati egzistencijalno značenje ‘postojati’ glagolom *nemati* (12), čija se učestala uporaba može povezati s razvojnim principom *postojanosti* ili *trajnosti objekta* kao sposobnosti da dijete razumije da kakav objekt u prostoru postoji i onda kada ga ono ne može izravno percipirati, a prema J. Piagetu ta se sposobnost razvija upravo u tzv. senzomotornoj razvojnoj fazi, do druge godine života (McLeod, 2023).⁹ U svakom slučaju, važno je primijetiti da prve djetetove riječi (prema HKDJ-u) uključuju imenice u funkciji denotacije bliskih osoba, ali i prostorne priloge, zamjeničke demonstra-

⁹ Dakle, izražavanje postojanja glagolom *nemati* može se objasniti pretpostavkom da djeca u dobi od godine dana još uvijek načelno razumiju trenutačnu odsutnost kakva predmeta kao njegovo nepostojanje, no tu bi premisu svakako valjalo dublje istražiti, i to na širem opsegu ispitanika.

tive te glagole kojima se označava kakva prostorna dinamika ili postojanje predmeta u prostoru. Dakle, prve su djetetove riječi nesumnjivo izrazito povezane s prostorom i onim što dijete u njemu zapaža.

- (11) V (1;3): di [: gdje] **su** kutije.
kutije.
- (12) A (1;3): **neaa** [: nema].
ODR: nema.
%com: ponovo se pokazuje.
A (1;3): a haa.
ODR: a tu si.

S otprilike godinu i pol u djeteta se rapidno širi mreža usvojenih i korištenih glagola (13–18) – što se podudara s općim razvojnim načelom prema kojem oko 18. mjeseca života „dolazi do razdoblja koje se zove eksplozija imenovanja“ (Vrsaljko i Paleka, 2018: 147) – a gotovo svi usvojeni glagoli kodiraju određenu dinamiku u prostoru. Taj je nagli govorni razvoj usporedan s osvajanjem prostora tijelom i motorikom: podatci iz korpusa upućuju na to da se djeca u toj dobi dižu, trče, bacaju lopticu, šutaju loptu nogom, spremaju igračke u spremnike, a osim toga iznimno su učestale geste pokazivanja (na pojedine predmete, konkretna mjesta na koja dijete želi da se tko smjesti), pa se po omjeru frekventnosti uporabe gesta u odnosu na uporabu isključivo jezičnih sredstava u komunikaciji može zaključiti da neverbalna komunikacija još uvijek ima veću ulogu od verbalne. Premda će se s vremenom omjer gesta i verbalnih sredstava komunikacije promijeniti u korist potonjih, važno je istaknuti da je uporaba gesta u razdoblju u kojem se u djeteta naglo razvija govor veoma važan čimbenik u poticanju tog govora (Pansini, 1990), i to osobito širenju vokabulara: „Djeca koja rano koriste geste sklona su ranom govornom imenovanju stvari i bića iz najbliže okoline“ (Bauer, 2006: 79, prema Velički i Katarinčić, 2011: 22).

- (13) M (1;5): avi [: avion] [/] avi [: avion] [/] avi [: avion].
ODR: avion.
M (1;5): **leti** avion.
- (14) M (1;5): <(l)ul(j)a se> [/] (l)ul(j)a se.
ODR: ljulja se beba.
- (15) M (1;5): pi(l)e [/] pi(l)e. (...)
M (1;5): **eta** [: šeta].
- (16) M (1;5): <kisa [: kiša] **pada**> [/] kisa [: kiša] **pada** ki:sa [: kiša].
- (17) M (1;5): medo [/] medo.

ODR: pa medo što radi medo.

M (1;5): **titi** [: čiči].

(18) M (1;5): **dozi** [: dodì] mama.

S godinu i pol počinju se upotrebljavati i krnje konstrukcije koje će se poslije formulirati kao prijedložno-padežni izrazi (19), a uporaba takvih konstrukcija upućuje na to da se konceptualizirani odnosi među predmetima u prostoru još uvijek ne konkretiziraju – konstrukcijama nedostaju upravo prijedlozi koji imaju funkciju konkretizatora odnosa između OL i L (v. Pranjko, 2009). Dijete, dakle, poima da među entitetima u prostoru postoji određeni odnos, da su oni međusobno supostavljeni, no nema konkretizacije tog odnosa, što je u prvom redu sadržano u uporabi (nedostajućeg) prijedloga.¹⁰

(19) M (1;6): tičica.

ODR: šta radi ta tičica?

M (1;6): <(p)liva vodu [*]> [/] pliva vodu.

ODR: pliva u vodici bravo (...)

Približavajući se drugom rođendanu, djeca počinju ulaziti u sferu apstrakcije – jezično počinju kodirati i određena apstraktna značenja. Glagol *biti*, koji se dotad rabio u značenju ‘nalaziti se’, počinje se rabiti i kao kopula, kojom se nositelj identifikacije ili atribucije povezuje s identifikacijom ili atribucijom (20–21) (v. npr. Vasilj, Žagmešter i Nazalević Čučević, 2022). Glagol *ići*, koji se prije rabio samo u konkretno-prostornom značenju kretanja, počinje se diferencirati s obzirom na opću direktivnost (9), direktivnost s konkretnom metom (ciljem) u prostoru (22), ali i s obzirom na modalnu (namjernu) uporabu unutar složenoga glagolskog predikata (23). Suprotno uvriježenim postavkama da se ulazak u domenu apstrakcije u djece počinje događati s navršene tri godine, jer se u toj godini odvija glavnina usvajanja gramatike kao konceptualnoga (apstraktnog i simboličkog) sustava,¹¹ pa se dijete „u toj dobi počinje, malo po malo, oslobađati vezanosti uz akciju i konkretnu govornu situaciju u kojima

¹⁰ Nespretnosti u produkciji prijedložno-padežnih izraza koje upućuju na to da je proces strukturiranja složenijih jezičnih elemenata (kojima se iskazuju i specifičnija prostorna značenja određena svim trima elementima prostornog odnosa) tek započeo koreliraju s podacima o motoričkim sposobnostima djece te dobi – premda se ona nalaze u fazi naglog razvoja pokreta i vladanja tijelom u prostoru, i dalje su veoma često nestabilna, nespretna u pokretu, pa npr. gube ravnotežu, spotiču se i padaju. Jezično „spoticanje“ o elemente složenijih struktura i fizičko spoticanje u još nezreli hodu i pokretima pokazuju se u dječjem razvoju pravim analogonima.

¹¹ Smatra se da su djeca ovladala osnovom materinskog jezika u dobi od tri do tri i pol godine (Škarić, 1988: 43).

se odvija njegova govorna komunikacija“ te „počinje upotrebljavati riječi koje, za njega, predstavljaju katkada i odsutnu stvarnost i to na bazi misli o toj stvarnosti“ (Pozojević Trivanović, 1992: 14), navedeni podatci iz korpusa pokazuju da se prvi koraci kojima dijete zakoračuje u apstrakciju ipak odvijaju i mnogo prije: još i prije njegova drugog rođendana.

- (20) V (1;6): to **je** žuti auto.
 (21) M (1;9): ovaj **je** veliki.
 (22) A (1;9): ja **idem** [: idem] **tebi**.
 (23) A (1;7): **idemo p(j)e(v)ati**.

I uporaba prvih metaforičkih, odnosno metonimijskih ekstenzija, u kojima se kakav jezični oblik kojim se primarno označava konkretno-prostorno značenje rabi za kodiranje apstraktnijeg značenja, zamijećena je u djece netom prije drugog rođendana, i to upravo na razini glagola. Tako glagol *ići* osim apstraktne, modalne uporabe u okviru predikata iz primjera (23) počinje metonimijski širiti svoje značenje u domenu pripadnosti (24), npr. u metonimiji po kojoj se pripadnost određenom kolektivu tumači posredstvom fizičkog kretanja u taj kolektiv (usp. *Idem u školu / u vrtić* i *Polaznik sam škole / vrtića*; *Idem u prvi razred* i *Polaznik sam prvoga razreda*). S druge strane, glagoli se počinju metaforički modificirati i s obzirom na prefiksaciju (25–27): onim prefiksima koji primarno imaju konkretno-prostorno značenje (*pro-* označava etapnu translokativnost, usp. npr. *prolaziti*, dok *pre-* kodira značenje sumarne translokativnosti, usp. npr. *preletjeti* (Belaj, 2008; Pranjaković, 2009)) tvore se glagoli kojima se metaforički kodira neprostorno značenje. Tako se pod značenjem glagola *pronaći* (25) podrazumijeva da se složena aktivnost traženja odvijala segmentalno, u etapama kretanja, dok se *pročitati* (26) tumači kao *kroz knjigu proći čitajući*,¹² a *preskočiti* (27) kao *izostaviti što, propustiti pri čitanju*,¹³ odnosno *prijeći preko dijela teksta pri čitanju*.¹⁴

- (24) A (1;11): ja **idem** u puji [: prvi] razjed [: razred].
 (25) V (1;9): <oće> [<] oce [: oće] [/] oce [: oće] **p(r)onađite**.
 (26) V (1;10): ja nisam još **pročita**.
 (27) V (1;10): uuu **p(r)eskočili smo**.

¹² U glagolu *pročitati*, koji se temelji na etapnoj translokativnosti, dinamika se prostornog odnosa realizira kretanjem koje obavljaju oči (pogled) i misao kao OL kroz sadržaj ili tematiku napisanoga (tekst kao L) (Belaj, 2008: 237).

¹³ Definicija preuzeta s *Hrvatskoga jezičnog portala* (<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>) (pristupljeno 14. listopada 2023.).

¹⁴ Pogled i misao kao OL prelaze preko dijela teksta kao L, izostavljajući ga.

Iako se širi mreža korištenih prostornih priloga (28–31), kojima se u toj dobi djeca najfrekventnije služe pri jezičnom kodiranju prostornih odnosa, a koji nerijetko samostalno tvore iskaz (31), ta se opća prostorna značenja pred navršavanje druge godine života počinju konkretizirati cjelovitijim i strukturno ovjerenijim prijedložno-padežnim izrazima (32), kojima se kakav OL smješta vrlo konkretno i specifično u domenu L. Usložnjavanje govorno-jezičnih struktura prati analogni razvoj u motorici: u primjeru (31) opaska prepisivača reprezentativno prikazuje kako djeca počinju slagati elemente u svojoj prostornoj okolini slično kao što se to događa u njihovu jeziku – gramatika se prostora prevodi u gramatiku jezika (Dulčić i Tadić, 2017). Produkcija ovjereni(ji)h prijedložno-padežnih izraza pritom dobro oslikava navedeno prevođenje jer gramatičnost čitave (rečenične) strukture u kojoj se oni nalaze zahtijeva usklađivanje nekoliko različitih razina jezičnih informacija: slaganje prijedloga i padežnog oblika nominalne sastavnice sa sintaktičko-semantičkim karakteristikama glagola koji im prethodi.

(28) V (1;9): oce [: oće] [*] [/] oce [: oće] [*] **dol(j)e** ici [: ici].

(29) V (1;9): idemo **daleko**.

(30) V (1;10): **ovdje** svašta ima.

(31) A (1;10): ide **do(l)je tu**, pa **tu** ide **goje** [: gore], **tu** ide **nakat** [: natrag], **tu** ide **goje** [: gore] ovo, **tu** ide ovo, e **tu** ide (.) ovo.

(32) ODR: gdje imamo brod?

M (1;11): **tamo**.

ODR: gdje?

M (1;11): **u komizi** [: komiži].

Ti se prijedložno-padežni izrazi već neposredno pred drugu godinu počinju rabiti i za izražavanje prostornih metafora, što je razvidno iz (33), gdje je riječ o posvojnosti.

(33) M (1;11): to je **od tete ma(r)te**.

Istovremeno na planu motoričkog razvoja počinje se primjećivati finije, tj. mikromotoričko nijansiranje radnji poput provlačenja vezica kroz rupice na obući, šaranja olovkom po papiru ili spretnosti u baratanju grabljicama ili lopaticom i sl. Spretnost u motoričkom smislu prati spretnost u jezičnom izražavanju, što se odnosi i na strukturnu složenost, ali i na korištenje jezičnih (prostornih) oblika za iskazivanje neprostornih značenja, koje će biti vidljivije u sljedećoj godini života.

Razdoblje 2;0–3;0

Navršivši dvije godine života, djeca osim kretanja po horizontalnoj osi počinju prostor osvajati i vertikalno, što pokazuju podatci iz korpusa po kojima se ona, uz

specifičnije i nijansiranije načine manipuliranja predmetima poput spremanja olovki, dodavanja balonom (motoričke aktivnosti razvijene u prethodnoj godini), počinju, primjerice, i sama penjati na stol/stolice, zadržavajući ravnotežu. No unatoč tomu djeca u toj dobi još uvijek nisu do kraja ovladala prostorom, pa se žele lokalizirati i jezično, koristeći se opetovano upitnim prilogom *gdje*, v. (34).

(34) M (2;2): a **di** [: gdje]?

ODR: vidit [: vidjet] ćeš na kraju.

M (2;2): (...) a **di** [: gdje] čiče.

Dvogodišnje dijete još se suverenije služi prijedložno-padežnim izrazima, i to kako bi iskazalo i nedinamične (statične) (35) i dinamične (36–39) prostorne odnose (lokativnost (35), adlativnost kao graničnu direktivnost (36–37), ablativnost (38) te perlativnost (39)). Međutim, tim se konstrukcijama sve češće kodiraju i različite vrste prostornih metafora, primjerice kvalifikacije (40), vremena (41) ili usporedbe (42), a u okviru metaforičkih ekstenzija (npr. za načinsko značenje) rabe se i prilozima (43). Premda i u ranijim razvojnim fazama treba govoriti o tome da djeca proizvode iskaze (koji se mogu sastojati od samo jedne jedine riječi), najčešće se napominje kako tek „u drugoj polovici druge godine života (...) počinj[u] povezivati riječi i stvarati prve rečenice“ (Vrsaljko i Paleka, 2018: 148), a upravo „od pojave prve rečenice počinje svladavanje gramatike i naglo napredovanje u razvoju govora“ (Starc, Čudina Obradović, Pleša, Profaca i Leticia, 2004: 29), čime se može objasniti navedeni nagli razvoj u različitim (ovjerenim) uporabama prijedložno-padežnih izraza. No takav govorni napredak nije izoliran i ponovno ga je moguće i potrebno povezati s onime što se zapaža na motoričkoj razini: postupno ovladavanje prijedložno-padežnim izrazima upućuje i na to da je dijete sve suverenije u vladanju svojim tijelom u prostoru jer se „usvajanje sheme tijela“ i „orijentacija u prostoru“ nadaju kao složeni preduvjeti za uporabu prijedloga, koji se „usvajaju kasnije od ostalih kategorija riječi“ (Vrsaljko i Paleka, 2018: 150). Tako se između ostaloga slaganje lutaka po stolu kao uvođenje reda među predmete u prostoru prevodi u ispravno slaganje i kombiniranje glagola, prijedloga i imenice u određenom padežu kao jezičnih elemenata (koji sudjeluju u strukturiranju prijedložno-padežnih izraza), a dodavanje balonom po principu *ti pa ja* odražava se na to da dijete uči da i u govornoj komunikaciji mora poštovati recipročnost, tj. red u govorenju. Osim toga podatci iz korpusa upućuju na brojne situacije u kojima djeca pjevaju uz brojalice,¹⁵ pa se praćenje

¹⁵ Uz brojalice tipa *Tašun, tašun, tanana* djeca, čiji se govor snimao sredinom 90-ih godina 20. stoljeća, vrlo su često po principu brojalice pjevala i tada veoma popularnu Severininu pjesmu *Trava zelena* jer ona jednostavnošću melodije, teksta i ritma u refrenu veoma lako može poslužiti kao podloga ritmičkom pljeskanju i pjevanju.

ritma i melodije ritmičkim pokretima u prostoru i pjevanjem posredno odražava i na izgradnju ritma u govoru, ali i u jeziku (usvajanjem intonacijskih, pa onda i određenih sintaktičkih cjelina). S druge strane, situacije u kojima korpus upućuje na to da se djeca služe simboličkom igrom – uporabom telefona kako bi se „nazivali“ članovi obitelji, a zatim i vođenjem maštovitih i elaboriranih razgovora sa zamišljenim sugovornicima – zapravo se odnose na *dramatizaciju*, „uprizorivanje“ zbivanja u različitim kontekstima u prostoru i pomoću tog prostora, koje prema Guberini (1986) osobito povoljno djeluje na razvijanje govornih struktura, na afektivnost i sposobnost da se i leksički i neleksički dijelovi govora suvereno upotrebljavaju u različitim kontekstima i situacijama.

- (35) A (2;7): ka(j)@d sam ja jeka [: rekla] **u pakaoni@c** [: kupaoni]
on(d)a [?] kad qqq [?]
- (36) A (2;7): zato kaj@d idemo **u dućan**.
- (37) A (2;7): sokića **u onu (.) šajicu** [: šalicu].
- (38) %com: *antonija želi soka piti iz bakine čaše.*
A (2;7): iz [/] **iz bakine šajice** [: šalice].
- (39) ODR: kam@d si ju bacila?
A (2;7): aa **ko [: kroz] p(r)ozor** mači [: maci].
- (40) V (2;4): nisi. ma nisi **u plavu [: pravu]**.
- (41) V (2;9): ne ja idem (.) onaj auto vozi isto **na crveno**.
- (42) V (2;10): ja sam bolji **od tebe**.
- (43) V (2;10): **krivo** si bacila.

Od otprilike 2,5 godine u iskazima se djece može govoriti i o izražavanju na suprasintaktičkoj razini (44–47). Dok je među iskazima u korpusu zabilježeno i paraktičko, npr. (47), i hipotaktičko povezivanje surečenica, npr. (46), osobito se ističe korištenje konektorskih elemenata i različitih anaforičkih sredstava (*i onda, ali, to, pa*), kojima ne samo da se upućivanjem na ono prethodno rečeno iskazuje susljednost i naznačuje red radnji u vremenskoj protežnosti nego se uspostavlja i logički slijed te kohezija govorno-jezične cjeline (teksta) uopće, npr. (44–47). Dakle, premda dosadnja literatura načelno ističe kako se sve vrste rečenica u produkciji počinju rabiti tek od pete godine djetetova života (Vrsaljko i Paleka, 2018), kvalitativna je analiza HKDJ-a pokazala da je o hipotaksi, parataksi i razini teksta u dječjem govoru moguće govoriti mnogo prije, još i prije navršene treće godine.

- (44) A (2;5): **i onda** meni dođe deda m(r)az, **a** ja ga pitam **a ko [: tko]**
je to došo [: došao], a deda maz [: mraz].
- (45) A (2;5): **ali** ima ona kapu!

A (2;5): ima kapu (.) ne z(n)am **(t)ko mi je to kupio.**

(46) M (2;11): **onda** smo [//] onda smo vid(je)li **da ide [//] da ide još jedan vlak.**

(47) M (2;11): **pa** smo htjeli papat sladoled **pa** smo **pa** smo pojeli smo &~pu [//] popavali [: popravljali] zube.

Upravo pred navršenje treće godine primjećuje se kako djetetu postaje bitno sagledati odnose među elementima koji ga okružuju, ne više samo na temelju njihove fizičke, konkretno-prostorne lokalizacije nego i s obzirom na odnos uzročnosti, pa se uz dotadašnji prilog *gdje?* sve učestalije počinje rabiti i upitni prilog *zašto?* (48). Navedeno upućuje na to da se u sljedećim godinama može očekivati sustavniji pomak iz domene konkretnog prostora u domenu metaforizacije (prostora) te domenu apstrakcije.

(48) M (2;11): **zašto** mi nije dala?

M (2;11): mama **zakaj**@d je kasno?

M (2;11): a **zašto** je mrak?

Razdoblje 4;0–5;0

Govor djeteta An, kao što je spomenuto u 2.2, u dobi od 4 do 5 godina praćen je na temelju vođenog razgovora te spontanog govora. Koordinacija pokreta kao osobitost motoričkog razvoja očituje se i u jezično-govornom razvoju, v. (49).

(49) ODR: Bi li ti znao sam doći do vrtića?

An (4;11): Moram **s mamom otić.**

ODR: (...) A znaš li kako možemo doći do vrtića? Otprilike...

An: **Desnim putem.**

ODR: (...) Dobro. I pored čega ćemo proći, što sve vidimo?

An: Našu zgradu i semafor.

ODR: Dobro. Što još?

An: I aute, i oblake. **Sve vidimo.**

ODR: A idu li oblaci u istom smjeru kao mi? Kamo oni idu?

An: **Lijevim putem. Tamo i tamo (pokazuje), ispred nas – na svaku stranu.**

ODR: A gdje je vrtić?

An: Vrtić Vrbik... **skreću ljudi** tamo pa tamo, tamo... (pokazuje)

M: Znaš kad uđemo u vrtić...

An: ... onda vidimo sve moje prijatelje.

ODR: (...) Ali kad uđemo na vrata...

An: ... onda pokucamo i rečemo: *Dobro jutro, draga djeco, dobro jutro, teta*

Amalija, dobro jutro, teta Ana draga...

ODR: Ti lijepo pozdraviš djecu, tete, onda se dođeš pozdraviti sa mnom...

An: I idem na sport. Onda **trčimo ukrug** i onda ti **po mene** dođeš i vraćamo se doma.

Iz predmetnog ulomka razgovora djeteta od 4 godine i 11 mjeseci razvidna je koordinacija, tj. usuglašenost u komunikacijskom smislu – dijete nastavlja, tj. dovršava majčine iskaze, stavljajući u logični slijed događaje koje smatra bitnima za koju situaciju određenu prostorno-vremenskim odnosom. Razvidno je i da se širi mreža uporabe prijedložno-padežnih izraza nedimenzijskog značenja. U predmetnim je iskazima riječ o socijativnom (*otići s mamom*) i finalnom značenju (*doći po mene*). Uz njih su, dakako, prisutni, i prostorni prijedložno-padežni izrazi, npr. *ići ispred nas, ići na svaku stranu, ići na sport*. Osim prijedlozima konkretizacija se prostornih odnosa provodi i sintagmama tipa *desnim putem, lijevim putem*. Smjer kretanja naznačuje se ponavljanjem priloga *tamo* i popratnim gestama, da bi se raznosmjernost, tj. višesmjernost obuhvatila uporabom univerzalnog kvantifikatora *svaki*, usp. *ići na svaku stranu*. Osim na prostorne odnose prilozima se upućuje i na vremenski, npr. *vidjeti onda*, te na načinski odnos, npr. *trčati ukrug*. Motoričku koordinaciju prati i sintaktička – koordinacijske ili parataktičke konstrukcije u prvom su redu sastavne naravi, npr. *onda pokucamo i rečemo*. Jezični je razvoj razvidan i na temelju porabe prefigiranih glagola *skretati* (49) i *sakrivati* (50).

(50) An (4;11): (*igra videoigru*) Gdje si ti? Jesi ti unutra? A nisi? Ma, **ne trebaš se sakrivati**, to nije skrivača igra! (...) Gdje si ti? Tu si?

Koordinacija pokreta tijela uz drugi predmet (npr. bicikl, role) usavršava se u petoj godini,¹⁶ što se na planu govorno-jezičnog razvoja očituje u frekventnijoj zastupljenosti hipotaktičkih struktura, kojima se uz dimenzijske odnose iskazuju i nedimenzijski, poput uvjetnoga, v. (51).

¹⁶ Govorno-jezični razvoj djeteta od 5 godina predočujemo u ovom potpoglavlju jer obuhvaća iskaze u dobi 5;02, tj. s početka te godine. U sljedećim istraživanjima analizu valja potkrijepiti i pregledom govorno-jezičnog razvoja djeteta od 6 godina.

- (51) An (5;02): Niko, je se sjećaš ono kad je Toma igrao s tobom nogomet, vas dvojica, ipobijedio sam vas? Reko si, kad sam dva gola predobrih zabio, da sam te pobijedio...
Jel ak ti zabijem gol, ja sam pobijedio? Niko, ak bude izjednačeno, jel niko nije pobijedio?

Dijete ovladava sportovima te igrama jednostavnog i složenog tipa, pa se na planu jezično-govornog razvoja zapaža mogućnost da objasni posebnosti igre, pri čemu rabi i jednostavne i složene konstrukcije – parataktičke i hipotaktičke, v. (52).

- (52) An (5;02): **Pickaxe je onaj koji strga drvo i može sve strgat.**
 To je dobro. Al nema više drveta onda. (...) **XP je ono što ti daje da si kupiš skina.** Novog. Koji ti je predobar.
 ODR: Što je *skina*?
 An: **Skin – gdje možeš promijenit robu.**
 ODR: Imaš li najdraži *skin*?
 An: Meni je bolji, ovaj, Spider-Man, eto, i Hulk. Spider-Gwen je bolji od Spider-Mana. Ona je njegova žena.

Na temelju primjera (52) razvidno je da se parataktičkim konstrukcijama surečenice dovode u prvom redu u odnos sastavnosti, v. i (49). Kada je riječ o hipotaktičkim konstrukcijama, zastupljene su predikatne, što znači da se identifikacija i atribucija osim na razini jednostavne rečenice izražava sve češće i na razini zavisnosložene rečenice, ali i objektne, v. i (51).

Zaključak i smjernice daljnjih istraživanja

Na temelju danih primjera i rasprave zaključili bismo da su obje polazne pretpostavke potvrđene – u ranom dječjem razvoju postoji visoka razina korelacije između usvajanja prostorne gramatike, uočavanja obrazaca ponašanja predmeta u prostoru i upravljanja njima, te usvajanja verbalne, jezične gramatike, odnosno učenja upravljanja elementima u jeziku – ta je korelacija potvrđena s obzirom na paralelan napredak djece u motoričkim sposobnostima, korištenju tijela u prostoru i u (sintaktičkoj) složenosti prostornih odnosa iskazanih jezikom. Usto dječji iskazi paralelno s napredovanjem u djetetovu ovladavanju prostorom pokazuju napredak na semantičkom planu, idući od pola iskazivanja izrazito konkretnih, djetetu bliskih i neposredno percipiranih prostornih odnosa k polu apstraktnih, logički složenijih značenja koja se temelje

na kakvoj konceptualnoj bliskosti s prostorom kao temeljnom ljudskom kognitivnom domenom. Premda rezultati istraživanja nisu dostatni da bi bilo riječi o potpunoj i neospornoj uzročno-posljedičnoj povezanosti između upravljanja prostorom i upravljanja jezikom, radom se ipak želi uputiti na to da je u promatranju dječjeg govora i jezika uvijek potrebno i korisno obratiti pozornost i na njegove sposobnosti vladanja tijelom i motorikom te uzeti u obzir da za neke govorno-jezične patologije (i njihovu rehabilitaciju) odgovori možda, u manjoj ili većoj mjeri, leže u korištenju pokreta u prostoru. Daljnjim istraživanjima trebalo bi iscrpnije obuhvatiti i govorno-jezični razvoj djeteta od 3 godine te 6 godina. Govor djece u dobi od 4 godine do 6 godina bilo bi zanimljivo i korisno analizirati podrobnije s obzirom na diskursne odlike.

LITERATURA

- BAUER, J. (2006). *Warum ich fühle, was du fühlst*. Hamburg: Hoffman und Campe.
- BELAJ, B. (2008). *Jezik, prostor i konceptualizacija: shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet.
- BELAJ, B. (2009). Prostorna značenja na razini složene rečenice. U: K. Mićanović (ur.), *Prostor u jeziku: Književnost i kultura šezdesetih – Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*. (43–67). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Zagrebačka slavistička škola. (pristupljeno 9. listopada 2023.) https://www.hrvatskiplus.org/upload/zbornici/ZSS_2009.pdf
- BELAJ, B. (2023). *Kognitivna lingvistika i hrvatski jezik*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet.
- BELAJ, B. i Tanacković Faletar, G. (2014). *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- DOBRIĆ, A. (2018). Povezanost govora i pokreta u dječjem razvoju. U: A. Dulčić (ur.), *Translacijski pristup u dijagnostici i rehabilitaciji slušanja i govora – 55 godina SUVAG-a*. (40–48). Zagreb: Poliklinika SUVAG.
- DULČIĆ, A. i TADIĆ, I. (2017). Spaciocepcija i spaciogramatika u logopedskoj teoriji i praksi. U: N. Labović (ur.), *Inovativni pristupi u logopediji*. (37–42). Beograd: Školski servis Gajić.
- GAŠPARIĆ, I. (2023). Prostor i prostorni odnosi u jeziku kroz prizmu govorno-jezičnoga razvoja djece s oštećenjem sluha i poteškoćama u slušanju. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- GELD, R. (2006). Konceptualizacija i vidovi konstruiranja značenja: temeljne kognitivnolingvističke postavke i pojmovi. *Suvremena lingvistika*, 62 (2), 183–211. (pristupljeno 5. listopada 2023.) <https://hrcak.srce.hr/13494>
- GUBERINA, P. (1986). Govor i prostor. *Filologija*, 14, 87–95. (pristupljeno 7. listopada 2023.) <https://hrcak.srce.hr/184033>
- Hrvatski jezični portal. (pristupljeno 14. listopada 2023.) <https://hjp.znanje.hr/>
- KOVAČEVIĆ, M. (2002). *CHILDES Database Croatian Kovacevic Corpus*. (pristupljeno 16. listopada 2023.) DOI:10.21415/T5FS5X
- LANGACKER, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar. Volume 1: Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- MACWHINNEY, B. (2000). *The CHILDES Project: Tools for analyzing talk*. 3. izd. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- MCLEOD, S. (2023). *Piaget's Sensorimotor Stage Of Cognitive Development*. Simply Psychology. (pristupljeno 22. listopada 2023.) <https://www.simplypsychology.org/sensorimotor.html>
- OLLER, D. K., EILERS, R. E., NEAL, A. R. i SCHWARTZ, H. K. (1999). Precu-

- sors to speech in infancy: The prediction of speech and language disorders. *Journal of Communication Disorders*, 32 (4), 223–245. (pristupljeno 10. listopada 2023.) DOI: 10.1016/s0021-9924(99)00013-1
- ORDULJ, A. i HRŽICA, G. (2015). Obnavljanje Hrvatskog korpusa dječjega jezika. *Logopedija*, 5 (1), 25–31. (pristupljeno 17. listopada 2023.) https://www.academia.edu/34006504/Updates_in_Croatian_Corpus_of_Child_Language
- PANSINI, M. (1989). Spaciocepcija i gramatika prostora kao slušanje i govor. *Filologija*, 17, 33–37. (pristupljeno 6. listopada 2023.) <https://hrcak.srce.hr/165402>
- PANSINI, M. (1990). Jezik geste u gramatici prostora. *Govor*, 7 (2), 101–118. (pristupljeno 9. listopada 2023.) <https://hrcak.srce.hr/176320>
- PIPER, P. (2001). *Jezik i prostor*. 2. izd. Beograd: Biblioteka XX vek. (pristupljeno 5. listopada 2023.) https://popara.mk/wp-content/uploads/2012/02/Jezik-i-Prostor_Predrag-Piper.pdf
- POZOJEVIĆ TRIVANOVIĆ, M. (1992). Sluh i govor. U: F. Ibrahimpašić i S. Jelčić (ur.), *Govorna komunikacija*. (9–18). Zagreb: Zavod za zaštitu zdravlja grada.
- PRANJKOVIĆ, I. (2009). Prostorna značenja u hrvatskome jeziku. U: K. Mićanović (ur.), *Prostor u jeziku: Književnost i kultura šezdesetih – Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*. (11–19). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Zagrebačka slavistička škola. (pristupljeno 11. listopada 2023.) https://www.hrvatskiplus.org/upload/zbornici/ZSS_2009.pdf
- RADOVANČIĆ, B. (1995). *Osnove rehabilitacije slušanja i govora*. Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu; Savez organizacija osoba oštećena sluha Hrvatske.
- RAFFAELLI, I. (2015). *O značenju: Uvod u semantiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ŠARIĆ, Lj. (2007). Konstrukcije za izražavanje prostornih odnosa u hrvatskom jeziku. U: B. Kuna (ur.), *Sintaktičke kategorije: Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani*. (253–270). Osijek; Zagreb: Filozofski fakultet; Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- ŠKARIĆ, I. (1988). *Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje*. Zagreb: Mladost.
- TOMASELLO, M. (2000). First steps toward a usage-based theory of language acquisition. *Cognitive Linguistics*, 11 (1–2), 61–82. (pristupljeno 10. listopada 2023.) https://www.let.rug.nl/~nerbonne/teach/language-learning/papers/tomasello_2000.pdf
- VASILJ, D., ŽAGMEŠTER, A. i NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ, I. (2022). Identifikacija i atribucija na (supra)sintaktičkoj razini u hrvatskome jeziku. U: Gj. Nikolovski i N. Ulčnik (ur.), *Slavistična prepletanja 1*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2022>
- VELIČKI, V. i KATARINČIĆ, I. (2011). *Stihovi u pokretu: Malešnice i igre prstima kao poticaj za govor*. Zagreb: ALFA.
- VRSALJKO, S. i PALEKA, P. (2018). Pregled ranoga govorno-jezičnoga razvoja. *Magistra Iadertina*, 13 (1), 139–159. (pristupljeno 16. listopada 2023.) <https://hrcak.srce.hr/217843>

SPACE, SPATIAL MEANINGS IN LANGUAGE, AND EARLY SPEECH-LANGUAGE DEVELOPMENT

Abstract

When considering the relationship between the child and space, the question arises about their mutual influence. Speech, i.e., language, is the medium through which man acts in space, enabling space to act on him. The relationship between space and language and their empirical overlap is the basis of the child's perception, understanding, and action in the world. The paper will provide a brief overview of the close connection between space and human development. This will be followed by an analysis in which the relationship of spatiality and the ways of its expression in the context of early speech and language development will be presented more clearly. Space is assumed to be a fundamental human cognitive domain, which owes its status to the fact that from birth, it represents the basis of experience and everyday life, underlying all logically more complex relationships (Belaj, 2009; Langacker, 1987). The spatial perception system is responsible for the perception of space, which, in addition to the vestibular sense governing balance, also includes the senses of touch, proprioception, hearing, and sight (Pansini, 1989). It is the basic channel through which speech as an isomorph of reality correlates with events that always take place in space in the human world. Space and verbal language, i.e., events and speech, have the same grammar – spatial: both adhere to the same rules, and consist of the same elements (subject, space, time, causality, and synchronicity). Part of the paper will be devoted to connecting these perspectives in order to point out the importance of space for the child's speech-language development and its expression modalities. The purpose of the work is to highlight the connection and conditionality of space and early speech-language development (0–6 years), and to present ways of expressing spatial relations, which will be carried out on the basis of the Croatian Child Language Corpus (Kovačević, 2002) and other available materials. Selected utterances will be analyzed by a qualitative method and the methodology of cognitive grammar in order to confirm the propositions: 1) that the acquisition of order in space (spatial grammar) is directly reflected in the acquisition of order in language (verbal grammar); 2) that children's utterances, in parallel to their progress in space, show progress on the concrete – abstract scale, going from spatial to logically more complex meanings.

KEYWORDS: *space, spatial meanings in Croatian, spacioception system, early language development*